

I. MITHRIDATES ÉS KAMNISKIRES

IN MEMORIAM
R. GHIRSHMAN

I

Irán Hozestan tartományában, az Izeh/Malamir-i síkság északnyugat szélén egy nagy kerek völgyteknőben, amely a Hhong-e Nouruzi nevet viseli, a hegység lábánál egy 9 m magas különálló szikla emelkedik ki, amelynek északnyugati oldalába egy elámi domborművet véstek be, míg délkeleti oldalán egy 4,50 m magas és 7,40 m széles párthus kori dombormű foglal helyet.¹ Az utóbbi dombormű egy jelenetet ábrázol: baloldalt egy lovas — szemmelát-hatólag királyi személy — léptet előre jobb felé, mögötte egy gyalogos személy, nyilván apródja áll vagy lép előre, előtte pedig négy személy várja állva, tiszteletadással (1. és 2. kép).

Kezdjük a dombormű elemzését balról jobb felé haladva. Az apród alakja eléggé elmosódott, de megállapítható, hogy profilban ábrázolták. Bal lábával előre lép, de nem a ló mögött, hanem a ló baloldalán kíséri a lovast. Haja csigákba van fésülve és szakállt visel. Jobb kezét teste mellett függőlegesen leeresztve tartja és egy kiflialakú tárgyat fog vele, amelynek hátsó vége lefelé csüng. Ez a kiflialakú tárgy a domborműn ábrázolt hat személy közül még kettőnél szintén megfigyelhető és a Pendžikent-i és Kelet-Turkesztán-i festmények, az altaji sziklarajzok, továbbá a honfoglaló magyar leletek (3. kép) párhuzama alapján íjtegeznek határozható meg.² Arcmagasságig felemelt bal kezével viszont (ujjai éppen orra előtt látszanak) egy kb. 75°-ban előredűlő rudat tart, amelyre a párthus királyok hadijelvénye, egy borból varrt sárkány van felerősítve (4. és 5. kép). Jól megfigyelhető a sárkány két füle, szeme, szája, tarajos háta és az apród feje mögé nyúló farka.³ Az apród hátán, vállával csaknem egy magasságban, tegezből kiálló nyilak látszanak. A nyíltegezt tehát nyilván bal vállára vetett szíjon hordta (6. kép).

A lovas fejét profilban, mellét háromnegyed profilban, a lovat profilban ábrázolták. A lovat, amely magas nyakillesztésű és alacsony fejtűzésű, a lovas «összeszedetten», rövid száron vezeti, a ló nyaka egyenletes ívet alkot felfelé, homlokvonala csaknem függőleges, legmagasabb pontja a tarkója. Bal elülső lábát a «magas iskola» spanyol lépés-ének (a «passage»-nak) megfelelően emeli előre. A ló díszesen fel van szerszámozva, farkának hosszúszóre csomóra van

¹ A domborművet *L. Vanden Berghe* tette közzé mintaszerűen: *Le relief parthe de Hung-i Nauruzi. Iranica Antiqua* 3 (1963) 154—168.

² A honfoglaló magyarok íjtegezését *László Gyula* rekonstruálta: *Contribution à l'archéologie de l'époque des migrations. Acta Ant. Hung.* 8 (1957) 165—198, az íjtegezésről 172—186. Rekonstrukcióját itt összehasonlításul közöljük (3. kép).

³ Vö. I. Függelék.

kötte.⁴ Jól kivehető a nyeregtakaró hátsó része, amelyet 8 kerek veret szegélyez, továbbá a nyereg, amelynek hátsó kápája és nyeregszárnya részben látható. A nyeret vállszíj és farszíj és a ló jobb első lába mögött kivehető szíjheveder rögzíti. A vállszíjat is, a farszíjat is 2—2 nagy kerek phalera díszíti. A kantár egyszerű csikókantár, részei is jól megfigyelhetők: a pofaszíjnak az orrszíjjal és a tarkószíjnak a homlokszíjjal való keresztezését 1—1 kerek veret ékesíti. A felső verethez egy szalag van rögzítve, amelynek csokra a tarkószíj és a homlokszíj között helyezkedik el, vége pedig a ló nyakának középvonala mentén csaknem a vezetékszárig lóg le.⁵ A homlokszíjnál jól kivehető a ló homloksörénye, míg nyaksörénye rövide van nyírva, de három helyen, a fülek mögött, a felső kantárverethez kötött szalag csokrának baloldali hurokja felett, továbbá valamivel hátrább, három hosszabbra hagyott sörényfürt magasodik ki belőle.⁶ A ló homlokát bőrből vagy fémből készült homlokdisz borítja, amelynek alsó végét külön orrszíj erősíti az alsó kantárverethez. A vezetékszárat is kerek veretek borítják (6. kép).

A lovas csigákba rakott frizurát visel, amelyet szalag (diadéma?) szorít le, ez hátul csokorra van kötve, két vége a levegőben lebegve hosszan nyúlik alá. Jól megfigyelhető bajusza és szakállja. Öltözete téglalapalakú lemezekből készített páncélingből és pelerinből áll, utóbbit nyaka alatt elől két kerek boglár kapcsolja össze. Hátul a pelerin a ló farára omlik. A lemezpáncél téglalapalakú elemei a jobb kar, a pelerin és az öv alkotta háromszögben, de alatta is jól megfigyelhetők, legalább 20 lemez számolható meg. Lábszáránál a kő kitöredezett, így nem állapítható meg, hogy ráncos párthus nadrágot vagy csizmát viselt-e. A lovas derekán kerek veretekkel díszített övet látunk, amelyre egy íjtegez és egy nyíltegez van erősítve. Az íjtegez felső vége a nyeregkapa felett, alsó vége pedig a lovas combján látható. A nyíltegez mögötte helyezkedik el, a belőle kiálló nyilak az íjtegez felső vége fölött, a lovas háta mögött jól kivehető.⁷ Az övről az íjtegez alsó vége előtt egy tör csöng alá és fekszik a lovas combjára. Bal kezével a lovas a vezetékszárat fogja, amelynek hurokja kézfeje fölött elég jól kivehető. A szárat kis- és gyűrűsujja valamint mutató- és hüvelykujja között tartja. Jobb kezét az íjtegezen nyugtatja.

A dombormű jobb oldalán négy álló alak látható, valamennyit frontálisan ábrázolták, csak lábfejük van enyhén profilban. Balról az első alak lénye-

⁴ Mint a sāsánida uralkodók lovainál is megfigyelhetjük a domborműveken, *R. Ghirshman*: Parthes et Sassanides. Paris 1962. 165. és 200. kép.

⁵ Ilyen szalag a sāsánida királyok lószerszámán is megfigyelhető, pl. *R. Ghirshman*: Parthes et Sassanides. 211. és 248. kép.

⁶ A ló sörényének ilyen sárkánytaréjra emlékeztető kiképzése széleskörűen elterjedt Kelet-Turkesztánban, a Jeniszei mentén és Baktriában, ld. *A. v. Le Coq*: Bilderatlas zur Kunst- und Kulturgeschichte Mittelasien. Berlin 1925. 47 l. 32. kép, 48 l. 33. kép, 49 l. 34. kép, 67 l. 99—100. kép. V. Bahrām idejében (420—438) a Sāsánidáknál is megjelenik a ló sörényének ilyen kiképzése, mert egy ezüstitálon ennek az uralkodónak a lovát így ábrázolták, *F. Sarre*: Die Kunst des Alten Persien. Berlin 1925. 104. t. Sőt, ha a teheráni múzeum ezüstitálon ábrázolt uralkodót helyesen azonosítjuk II. Ardaširral, akkor ez a szokás már a IV. század végén kimutatható a Sāsánidáknál. A problémához *A. v. Le Coq*: Auf Hellas Spuren. 127; RLV XI. 216.

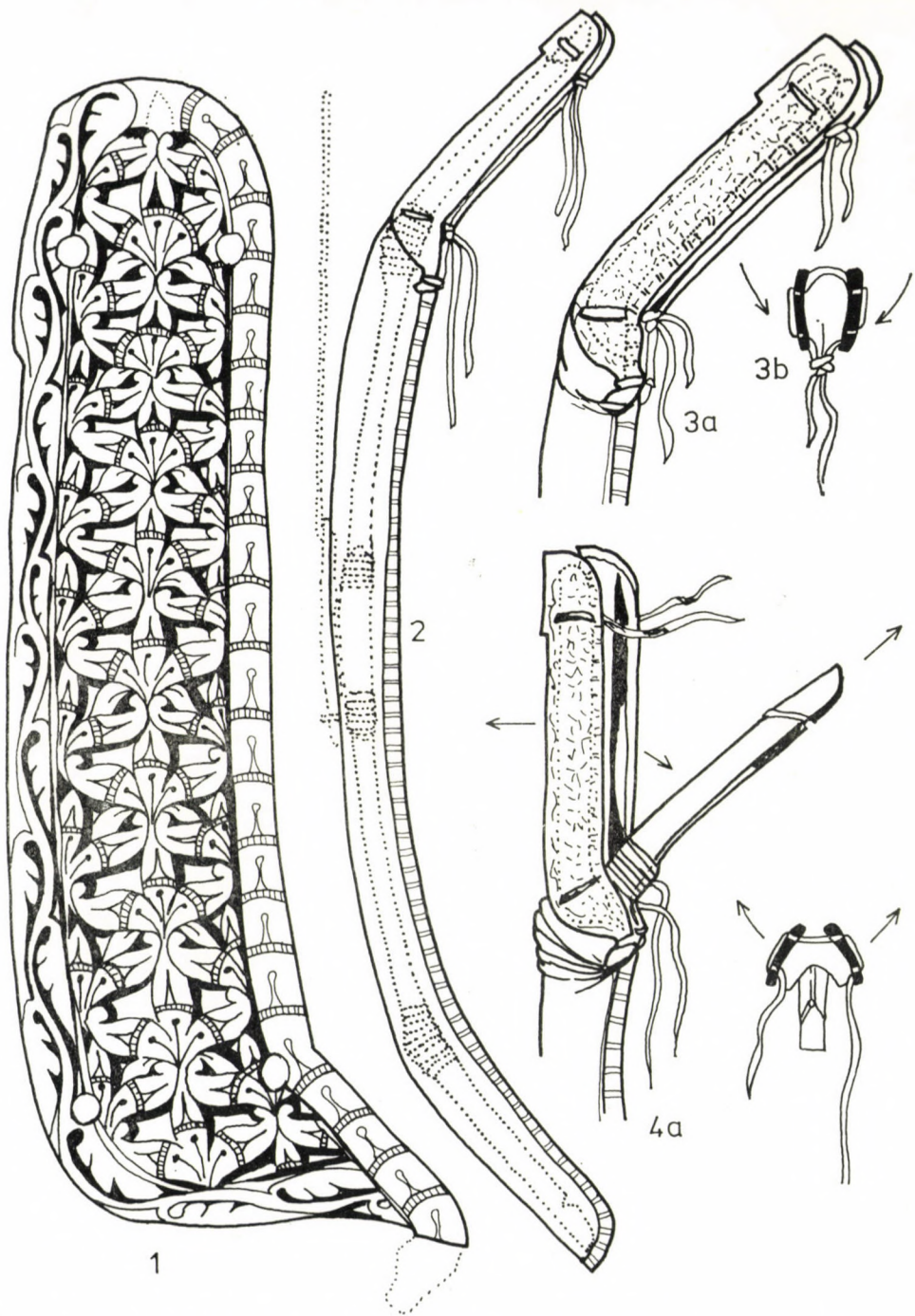
⁷ A Tang-i Sarvak-i D domborműn is hasonlóan, egymás mellett ábrázolták az íj- és nyíltegezt (*W. B. Henning*: The Monuments and Inscriptions of Tang-i Sarvak. AM NS 2 (1952) XX. t.), azonban ott ezek nem a lovas övére, hanem a hátsó nyeregkápára vannak felerősítve, hogy a lándzsával küzdő harcst mozgásában ne akadályozzák.

1. kép. A Hong-e Nouruzi-i dombormű (L. Vanden Berghe után)

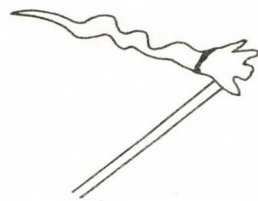
2. kép. A Hong-e Nouruzi-i dombormű részlete (L. Vanden Berghe után)

3. kép. A honfoglaló magyarok íjtegezésének rekonstrukciója (László Gyula után)

4. kép. A sárkány-hadijelvény

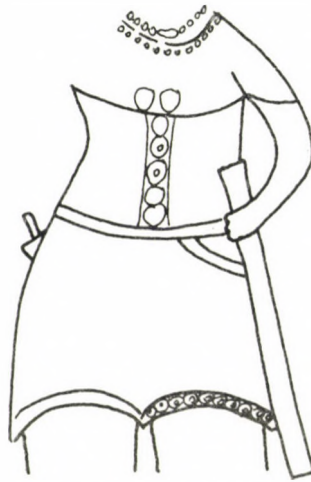

5. kép. Dák sárkány-hadijelvény Traianus oszlopáró

6. kép. A ló szerszámzatának s a lovas és a zászló tartó fegyverzetének elemző rajza

gesen nagyobb, mint a többi három s ruházata és fegyverzete is azt mutatja, hogy ő a legmagasabb rangú személy közöttük. A főalak térdig érő tunikát hord, amely alul két nagy cakkban végződik. Ehhez bő, ráncos nadrág járul, amely a bokánál össze van kötve. A tunika fölött a lovashoz hasonló pelerint visel, amely elöl melle közepéig, hátul talán valamivel dereka alá nyúlik. A pelerint a mellén két kerek boglár fogja össze, a tunikán középütt egy pánt vagy szegély látható, amelyet az öv fölött 5 nagy kerek veret ékesít. Nyakában 9 nagy tagból álló nyakláncot visel, amelynek középső tagja tojásdad-, 4—4 pedig gömbalakú. Derekán kettős övet figyelhetünk meg, az alsó a fegyveröv, amelyről jobb oldalon egy tőr (csak a markolata látszik), bal oldalán pedig

7. kép. Az első álló alak ruházatának és fegyverzetének elemző rajza

2 kardszíjon hosszú, markolatánál keresztvassal ellátott kard csüng alá (7. kép). Az alak feje kissé sérült, de szemmel láthatólag bajuszt és szakállt visel, haja kétoldalt gömbalakúra csigafürtökbe van fésülve. Jobb kezét tiszteletadásként a lovas felé emeli, bal kezét kardmarkolatán tartja.

A többi három álló alak közül a főszemély után következő szintén főember (esetleg a főszemély testvére vagy fia) lehet, mert jobb kezét előre fordított tenyérrel tiszteletadásként ugyancsak a lovas felé emeli, hajviselete is hasonló a főszemélyéhez s szemmel láthatólag hosszú szakállt visel. Ruházata tunikából és bő, ráncos nadrágból áll. A tunikának a két vállról induló és a mell közepén találkozó szegélyeit gyöngyök díszítik. E főember is nyakéket visel, ez azonban sokkal kisebb gyöngyökből áll, mint a főszemélyé: két oldalt 8—8-ra tehetjük a tagok számát, amelyeket szintén egy nagyobb ovális alakú boglár vagy drágakő köt össze. Csak *egy* öv látható derekán, a derékszíj megkötése és lecsüngő két vége jól kivehető. Jobb oldalán az övről egy tőr csüng alá. Jobb vállán, haja és felemelt keze között egy íjtegez figyelhető meg, amelyet egy triquetrum díszít. Bal oldalán bal kezével egy nyíltegezt tart, amely bal vál-

8. kép. A második álló alak ruházatának és fegyverzetének elemző rajza

lára egy szíjhurokkal van hátul felerősítve (8. kép).⁸ A főszemélytől eltérőleg pelerint nem visel.

A harmadik és negyedik alak viselete hasonló: tunika és bő, ráncos nadrág van rajtuk s övükről jobb oldalt tőr csüng alá. Pelerint ezek sem viselnek, alacsonyabb rangjukat világosan mutatja, hogy kezüket mellükön összefonva tartják.

A dombormű értelmezése szempontjából fontos, hogy a lovas és az első álló alak feje felé fordulva egy-egy levegőben lebegő sas látható, amelyek közül a lovas feje előtti karmaiban egy diadémát, csőrében egy pálmaágot, míg az álló alak felé forduló csőrében egy diadémát tart. A két egymásnak hátat fordító sas között egy 12 küllős rozetta (napkorong) figyelhető meg (9. kép).

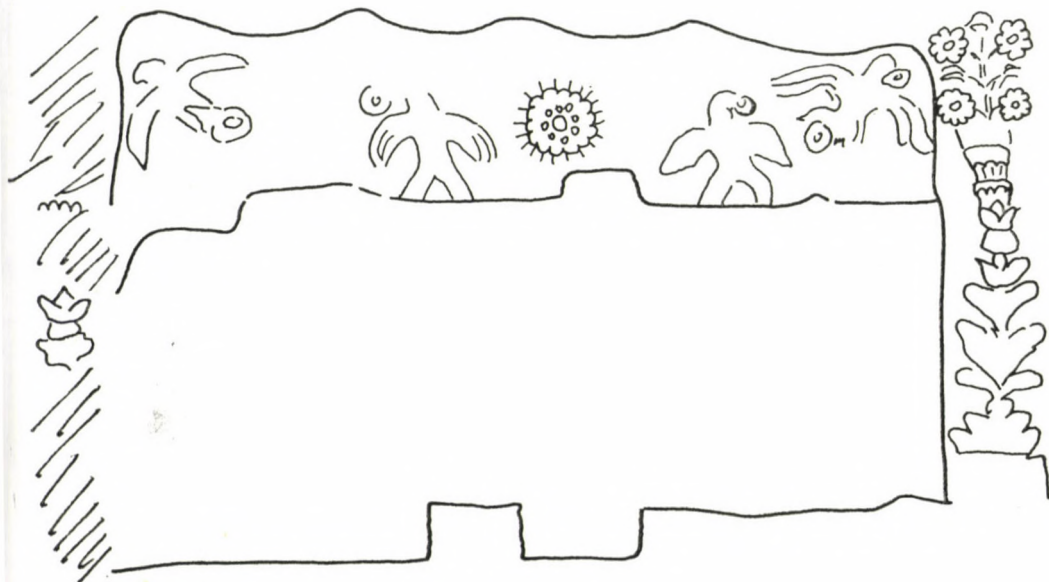
9. kép. A két sas között látható naprozetta

II

A Hong-e Nouruzi-i dombormű érdekes sajátossága, hogy a bemélyített táblán kívül, a dombormű fölött szintén véstek be ábrázolásokat. Ezeknek csak körvonalait dolgozták ki s hátterüket nem mélyítették be, éppen ezért alig vehetők észre s még nehezebben tanulmányozhatók, mint maga a dombor-

⁸ Vö. II. Függelék.

mű. Legkönnyebben a ló feje fölött a dombormű keretén kívül a bemélyítetlen sziklafalra bevésétt ábrázolást lehet felismerni. Ez egy frontálisan, kiterjesztett szárnyakkal ábrázolt sas, amely fejét a szemlélő szempontjából nézve balra fordítja és csőrében egy diadémát tart. Balról a második álló alak feje fölött hasonló ábrázolást figyelhetünk meg. Ezt sokkal kevésbé dolgozták ki, de a madár körvonalai, lábai, szárnya, jobbranéző feje felismerhetők, a csőrében tartott diadéma csak sejthető (10. kép).

10. kép. A Hiong-e Nouruzi-i dombormű kerete

A két sas között közepén, a ló feje és az első álló alak közötti sáv meghosszabbításában díszes napkorong látható, amely fennmaradt részletei alapján pontosan rekonstruálható. Egy középső kört közepében ponttal 8 hasonló kör fog körül, közepükben pont, külső peremüket vonal köti össze, amely a körökkel kis háromszöget alkot. Az így keletkezett körön kívül pontok (16?) helyezkednek el, amelyeket cakkos vonal foglal újabb keretbe. Ennek minden cakkjából rövid sugár (16?) indul ki (11. kép).

A dombormű jobb sarka felett egy repülés közben ábrázolt sas körvonalai vehetők észre. A sast frontálisan ábrázolták, testének tengelye azonban nem függőleges, hanem közel 50° -os szögben jobbra dől, mintha a szemlélő jobb keze felé repülne. Feje jobb felé néz és csőrében kerek tárgyat, talán diadémát tart s mintha karmai között is egy nagyobb diadémát vinne. Kitért szárnyai vonala felajzott visszacsapó íjra emlékeztet. Inkább csak sejteni lehet, hogy a dombormű bal sarka felett is bevéstek szimmetrikusan egy hasonló sast. A szikla itt erősen lepusztult, mégis mintha a test, a szárnyak és nagyobb diadéma körvonalai vagy maradványai láthatók lennének.

11. kép. A dombormű felett álló napkorong rekonstruált képe

A domborműtől jobbra, a bemélyített tábla keretein kívül szintén megfigyelhető valamilyen ábrázolás. Ha a megrongálódott kőfelület nem téveszt meg, akkor az általa keltett benyomás leginkább egy falpillér vagy oszlop ábrázolását idézi fel, amelynek lábazata és fejezete volt, utóbbit virágrozzatták díszítették (12. kép), a törzse pedig mintha egymást váltogató levelekből és virágokból állott volna. Ez az oszlop vagy falpillér, amelynek fejezete egy Taq-e Bostan-i falpillérére,⁹ törzse pedig a Maqqay temetési tricliniumán (Palmyra, i. sz. 229) látható oszlopokra¹⁰ emlékeztet, a domborműnél magasabbra nyúlik s mintegy keretbe zárja a sasokat és a napkorongot magába foglaló sávot.

12. kép. A pillér fejezetének rekonstrukciós rajza

Az egész kompozíció tehát következőképpen rekonstruálható: a középen elhelyezett napkorong két oldalán egy-egy álló sas, kissé széttárt szárnyakkal, a naptól elfordított fejjel és csőrükben diadémával. Az ábrázolás két végén egy-egy sas repül egy-egy diadémával a csőrében és a karmaiban a szemlélő felé. Kétségtelen, hogy ez a dombormű keretein kívül elhelyezett ábrázolás zárt egységet alkot. Éppen ezért joggal vethető fel a kérdés, hogy milyen viszonyban áll a domborművel, összefügg-e azzal, ugyanakkor vésték-e be vagy pedig attól független, későbbi alkotás.

A dombormű másik érdekes sajátossága, hogy benne a frontális és profil ábrázolások, a mozdulatlan és a mozgó alakok ellentéte a különböző perspektíva rétegek alkalmazásával létrehozott cselekményegységben oldódik fel.

⁹ F. Sarre: Die Kunst des Alten Persien. 92. t.

¹⁰ R. Ghirshman: Parthes et Sassanides. 90. kép.

A kompozíció bal fele mozgó alakokat profilban ábrázol. A mozgást világosan érzékelteti, a ló parádés «*passage*»-lépése, az apród előre lépő lába, a lovas haját átkötő szalagok lebegése, és a levegővel megtelt szárkány-jelvény vízszintes repülése. A dombormű jobb felén frontálisan ábrázolt, mozdulatlanul álló alakokat láthatunk. Ezek egy bizonyos rend szerint felállva tiszteletadással várják a közeledő lovas alakot, aki nem szembe megy velük, hanem frontjuk előtt fog elhaladni, mint napjainkban az államfők a fogadásukra kirendelt díszszázad előtt.

A mozgásnak és a mozdulatlanságnak a dombormű két oldalára való elkülönítése azért nem rontja le a kompozíció összefüggését s azért nem válik szervesen egymásmellettié, mert a cselekmény különböző perspektíva rétegekre van elosztva. Az első perspektíva réteget maga a lovas képviseli, őt érzi a dombormű szemlélője legközelebb levőnek. A perspektíva mélység érzékeltetésére a művész a következő eszközöket használta: 1. az alak kiemelkedése a háttérből (minél domborúbb egy alak, annál közelebbinek, minél laposabb, annál távolabbinak érezzük), 2. az alakoknak az ábrázolás vízszintes tengelyén beállított távolságával, 3. az alakoknak a függőleges tengelyen való mozgatásával (minél feljebb van egy alak elhelyezve, annál távolabbinak látszik), 4. fedéssel s végül 5. az alakok nagyságával (minél kisebb egy alak, annál távolabbinak tűnik).

Az árnyékvetés jó alapot nyújt az alakok kidomborodásának megállapítására. Kétségtelenül a lovas domborúsága a lehangsúlyozottabb, őt sorolhatjuk az első perspektíva rétegbe. A második perspektíva rétegbe tartozik a lovas baloldalán haladó hadijelvény-tartó. Hogy a perspektívában ez az alak a lovasnál beljebb esik, azt kisebb méretén és lapos kidolgozásán kívül még az is mutatja, hogy a ló jobb hátsó lába és farka részben elfedi. A ló és az első álló alak közti nagyobb térköz érzékelteti, hogy ez jóval távolabb esik a szemlélőtől, mint a lovas és a szorosán mellette haladó hadijelvény-tartó. A többi három álló alak még laposabban van kidolgozva, kisebbek is, mint az első és mint tunikájuk alsó szélén megfigyelhető, mindegyik egy kicsit feljebb van helyezve az előzőnél. Ami a köztük levő vízszintes távolságot illeti, az az első és második alak között nagyobb, mint a második és harmadik vagy a harmadik és negyedik között. Így a szemlélőnek az a benyomása, hogy a második alak vagy 2 lépéssel hátrébb áll, mint az első, míg a harmadik egy lépéssel van hátrébb, mint a második s ugyanígy a negyedik is egy lépéssel áll hátrébb, mint a negyedik. A dombormű képét megfelelő távolságból szemlélve ezek a perspektíva-rétegek világosan érzékelhetőkké válnak, még erősebb lehetett az eredeti keltette perspektíva-benyomás.

A perspektíva érzékeltetésének hasonló eszközeit figyelhetjük meg egy palmyrai domborművön, amely a Bel-templomból származik.¹¹ Ezen egy kultikus felvonulás látható s az alakok nagysága, kidomborodása, fedése és a függőleges és vízszintes tengely mentén való mozgatása legalább négy perspektíva-mélység megkülönböztetését teszi lehetővé rajta. A palmyrai Bel-templom azonban az i. sz. I. század elejéről származik s így másfél századdal későbbi a Hong-e Nouruzi-i domborműnél, amelynek így úttörő szerepe lehetett a pártus művészet fejlődésében.

¹¹ D. Schlumberger: Der hellenisierte Orient. Die griechische und nachgriechische Kunst ausserhalb des Mittelmeerraumes. Baden-Baden 1969. 91 l. felső kép.

III

Az ábrázolt jelenet értelmezésére több kísérlet is történt. Az egyik elképzelés szerint¹² a dombormű egy főemberei kíséretében megjelenő fejedelem tiszteletadását ábrázolja egy magasabb rangú uralkodónak. Egy másik értelmezés szerint¹³ investitúra-jelenettel van dolgunk: a lovon ülő király megerősíti trónján az állva ábrázolt fejedelmet. Mindkét elgondolás mellett lehet érveket felhozni: az álló fejedelem és főemberei kéztartása valóban tiszteletadást fejez ki a lovon ülő királlyal szemben s ugyanakkor a sas által feléje vitt diadéma investitúrára utal. Így tehát a két magyarázat voltaképpen nem zárja ki, hanem inkább kiegészíti egymást.

Valószínű azonban, hogy a domborművön ábrázolt jelenet több egyszerű tiszteletadásnál vagy investitúránál. Ha ugyanis egyszerű beiktatási jelenetet ábrázolna, akkor a diadéma átnyújtása csak az álló fejedelemnek lenne indokolt, mint ezt Xvāsak susai satrapa domborművén láthatjuk.¹⁴ Itt azonban a lovon ülő királlyal szemben lebegő sas feléje is tart egy diadémát és pálmaágot. A dombormű bemélyített táblája fölött látható napkorong két oldalt 2—2 diadémát tartó sassal szintén az ábrázolt jelenet rendkívüli voltára utalhat. Ez csak akkor érthető, ha feltesszük, hogy a lovon ülő király valamilyen egyedülálló történeti jelentőségű sikert ért el, nagy győzelmeket aratott vagy jelentős területeket hódított meg, amely hatalmának rendkívüli mértékű növekedését jelentette.

Nyilvánvaló, hogy a dombormű átfogó értelmezése csak akkor sikerülhet, ha az ábrázolt személyeket és a jelenetet történeti szempontból azonosítani tudjuk. A lovon ülő uralkodót már korábban sikerült éremképei alapján meggyőzően I. Mithridates párthus királlyal azonosítani.¹⁵ Minthogy a dombormű Elymais területén készült, logikus volt az a következtetés, hogy azt a jelenetet örökítette meg, amikor I. Mithridates megerősítette trónján az ábrázolt elymaisi fejedelmet.¹⁶ Felmerült az az elképzelés is, hogy I. Mithridates Elymais elfoglalása után Kamniskires, Elymais királya vagy utóda helyébe egy arsakida herceget ültetett trónra.¹⁷ Ennél pontosabb eredményre jutni csak akkor volna lehetséges, ha a domborművet magyarázó egykorú felirat állna rendelkezésünkre.

A dombormű közzétételekor felmerült, hogy a ló felemelt bal elülső lába alatt esetleg egy felirat volt, amely azonban ma már teljesen elpusztult és olvashatatlaná vált.¹⁸ Valóban, e felirat nyomai a ló előre lépő bal elülső lába alatti kőfelületen még világosan megfigyelhetők. Amit látni lehet belőle, átmásolással rögzítettük (13. kép). A felirat, amelyet a párthus ABC betűivel írtak,

¹² L. Vanden Berghe: *Iranica Antiqua* 3 (1963) 160 „... nous avons ici affaire à une scène d'hommage rendu par un prince, suivi de ses dignitaires, à un souverain de rang supérieur”.

¹³ R. Ghirshman: *La frontalité dans l'art iranien et ses origines*. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres CR 1975. 56 „Le sujet du tableau est une scène d'investiture. Mithridate confirme le prince d'Elymaïde sur son trône”, vö. még R. Ghirshman: *Terrasses sacrées de Bard-ê Néchandeh et Masjid-i Solaiman*. I. Paris 1976. 275.

¹⁴ R. Ghirshman: *Parthes et Sassanides*. 70. kép.

¹⁵ L. Vanden Berghe: *Iranica Antiqua* 3 (1963) 165 sk.

¹⁶ L. Vanden Berghe: i. m. 167, R. Ghirshman: *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres CR* 1975. 56.

¹⁷ L. Vanden Berghe: i. m. 167, I. jz.

¹⁸ L. Vanden Berghe: i. m. 160, I. jz.

13. kép. A ló lába alatti felirat átmásolással készített rajza

2 sorból állt, mindkét sor *m* betűvel kezdődött, amelynek nyomai csaknem pontosan egymás alatt helyezkednek el.

Az 1. sor végén világosan látható egy *t* betű, amely előtt két *d/r* vehető ki elmosódottan. Ezek és a sor elején olvasható *m* között még egy csaknem függőleges hosszú betűszár figyelhető meg, amely egy *t*-nek lehet a baloldali szára. Így az első sort *m^rt^rrdt*-nak olvashatjuk, azaz ez a *Miθridāt* nevet tartalmazta.

A 2. sor szintén *m* betűvel kezdődik, amely után egy *l* vehető ki, amelynek felső vége érinti az 1. sor *m*-jének bal alsó szárvégét. Ezután egy *k/d/r* halvány felső része figyelhető meg, majd 4–5 betűhely után a sor végén világosan olvasható ' látszik. Közben a *k/d/r* után két függőleges betűszár, majd egy *m* felső része s azután egy *l* és egy *k* feje vehető ki. Így a 2. sor olvasataként a *ML^rKYN MLK^r*' kifejezést azaz Mithridates *šāhin šāh* «királyok királya» címét nyerjük.

Az egész felirat tehát a következőképpen olvasható:

1. sor	<i>m^rt^rrdt</i>	«Miθridāt
2	<i>ML^rKYN MLK^r</i> '	a királyok királya».

A ló felemelt bal elülső lába alatt bevéssett felirat teljes mértékben igazolja azt a feltevést, hogy a lovon ülő királyban I. Mithridatest kell látnunk.

Van azonban a domborművön még egy felirat, amelyet a ló feje és az első álló alak közötti sima felületbe véstek be. Ez sokkal jobb állapotban maradt fenn, mint a ló bal elülső lába alatti. Három sorból áll és olvasata a következő (14. kép):

14. kép. A ló előtti felirat átmásolással készített rajza

1. sor	<i>kbnškr</i>	«Kabneškir
2	<i>šwš</i>	Susa
3	<i>PHT'</i>	helytartója»

Az első két sor világosan olvasható. A 2. sorban a *šwš* szó előtt volna hely *ZY* számára, de biztos betűmaradványok **nem** láthatók és Xvāsak felirata (*hwsk šwš hštrp*) bizonyítja, hogy e kifejezésben a *ZY* nem volt szükséges. A 3. sorban a *P* és az ' aránylag jól láthatók, míg a *H* és a *T* nehezebben vehetők ki.

Kétségtelen, hogy e két felirat meglepetéseket tartalmaz a kutatás számára. Az első meglepetés maga az a tény, hogy I. Mithridatesnek egy párthus nyelvű felirata került elő. Ezideig a legkorábbi párthus nyelvű írást a nisai dokumentumok között találták az arsakida éra 148. évéből való keltezéssel, azaz i. e. 100-ból.¹⁹ A Hong-e Nouruzi-i felirat ezzel szemben i. e. 140-ből származhat, amikor I. Mithridates Elymaist meghódította. A felirat ABC-je pontosan egyezik a nisai dokumentumokéval s eléggé közel áll még az arameus íráshoz. E felirat azonban már kétségtelenül párthus nyelvű, mégha a neveken kívül minden eleme arameus is. Ilyen szerkezet ugyanis, mint *šwš PHT'* (= *Šuš xšaθrap*), az arameusban nem lehetséges. Így e szerkezet használatát a feliratban azt bizonyítja, hogy az átmenet az arameus kancelláriai gyakorlatból a párthus írásrendszer használatára ebben az időpontban már megtörtént.

A másik meglepetés a *MLKYN MLK'* cím használata a feliratban I. Mithridatesszel kapcsolatban. A század eleje óta folyik a vita arról, hogy I. Mithridates felvette-e már a «királyok királya» címet, veretett-e ezzel a címmel érméket s hogy a *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ* és a *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ* feliratú érméket I. Mithridates vagy II. Mithridates bocsátotta-e ki.²⁰ Eddig csak egy 140/139-ből keltezett babiloni ékirásos tábla említette I. Mithridates «királyok királya» címét (*šattu Ioδkan Ar-ša-ka-a šar šarrāni*),²¹ ezt azonban kivételes esetnek tartották.²² Most azonban a Hong-e Nouruzi-i feliraton is előbukkant I. Mithridates *MLKYN MLK'* címe. E felirat és a dombormű csak Mithridatesnek az elymaisiakon aratott győzelme után keletkezhettek, amelyet II. Demetrios támadása, majd elfogása utánra, 140 második felébe, esetleg 139 tavaszára tehetünk.²³ Elymais elfoglalása után érte el a Párthus Birodalom legnagyobb kiterjedését, mint ezt Iustinus szövege (XLI. VI, 7—8) is hangsúlyozza: ... *Mithridates ... bellum cum Elymaeorum rege gessit, quo victo hanc quoque gentem regno adiecit imperiumque Parthorum a monte Caucaso multas populis in dicionem redactis usque flumen Euphraten protulit.* Ekkor állott I. Mithridates is hatalma csúcspontján s ez tehetette indokolttá részéről a *šāhin šāh* «királyok királya» cím felvételét is.²⁴ A cím használata azonban 139 végén vagy 138 elején bekövetkezett halála miatt nem szilárdulhatott meg a babiloni írnioki gyakorlatban és nem tükröződhetett pénzverésében sem.

¹⁹ И. М. Дьяконов—В. А. Лившиц: Документы из Нисы I в. до н. э. Москва 1960. 15.

²⁰ W. Wroth: Catalogue of Greek Coins in the British Museum. Parthia. London 1903. A. v. Petrowicz: Arsakiden-Münzen. Wien 1904. (Nr. 3—76 Mithridates II). J. Junge: Saka-Studien. Leipzig 1939. 106—112, G. Le Rider: Suse sous les Séleucides et les Parthes. Paris 1965. 363, 4. jz.

²¹ J. N. Strassmaier: ZA 3 (1888) 129 sk., vö. még E. Breccia: Mithridate I il Grande di Parthia. Klio 5 (1905) 41, 1. jz. E. H. Minns: Parchments of the Parthian Period from Avroman in Kurdistan. JHS 35 (1915) 36, 35. jz.

²² G. Le Rider: Suse sous les Séleucides et les Parthes. 363, 4. jz.

²³ G. Le Rider: i. m. 370 sk.

²⁴ I. Mithridates *MLKYN MLK'* címe és a nisai dokumentumokban már i. e. 92-ben említett *Artaxšaθrakān* birtoknév, amely az Arsakidáknak II. Artaxerxestől való (tényleges vagy fiktív) származására utal (И. М. Дьяконов—В. А. Лившиц: ВЛИ 1953/4. 125, 127 és Исследования по истории культуры народов Востока. Москва—Ленинград 1960. 328 és Документы из Нисы I в. до н. э. 20), megcáfolja azt a J. Neusner által kifejtett elméletet (Parthian Political Ideology. Iranica Antiqua 3 (1963) 40 skk., kül. 46, 48, 58 sk.), amely szerint az Arsakidák II. Artaxerxestől való származásának ideológiáját csak az i. e. I. század közepe táján dolgozták ki.

V

Ebben az összefüggésben nyernek értelmet egyrészt a Mithridates felé diadémát és pálmaágot vivő sas, másrészt pedig a dombormű feletti sáv napkorong- és sas-ábrázolásai. Mithridates győzelmeivel hatalma alatt egyesítette egész Iránt s ezzel megszerezte magának a *xvarənah*-t, az «uralkodói hatalom dicsfényé»-t, amelyek a «királyok királya»-i rendelkeznek. A *xvarənah*-nak gazdag szimbolikája fejlődött ki Iránban. Már az Aveszta (XIX. Yast 35) tud arról, hogy a *xvarənah*- egyik megjelenési formája a *Vərəraǰna* madár (egy sas-fajta²⁵). A *xvarənah*- szoros kapcsolatban állott *Vərəraǰna*-val, a győzelmes harcos istenséggel,²⁶ s Miθrával is és idők folyamán ráruházták azok szimbólumrendszerét és megjelenési formáit is. Így a *xvarənah*- megjelenhetett nemcsak sasmadár, hanem kos, vadkan, tűz, nap formájában és más alakban is.^{26a}

A Høng-e Nouruzi-i domborművön I. Mithridates *xvarənah*-ja különleges hangsúlyt kap azáltal, hogy hódolási és beiktatási jelenet keretében jelenik meg. Kabneškir, Susa helytartója, az egyik sas alakjában megjelenő *xvarənah*-tól csak kis diadémát kap, míg a másik sas alakjában a *xvarənah*- Mithridatesnek nagy diadémát és pálmaágot nyújt át.²⁷ A két sas között lebegő naprozetta világosan isteni szférába utalja a *xvarənah*- eredetét. Végül a «királyok királya» *xvarənah*-ját kozmikus távlatokba emeli a dombormű felett lebegő nagy napkorong és a csőrében, részben karmai között is diadémát tartó négy sas.²⁸ Lehet, hogy a négy sas a négy világtájra is utal s ezáltal a dombormű Mithridatest mint a világ négy égtájának kozmikus uralkodóját is ünnepli.

A sas-szimbólum széleskörűen elterjedt az ókori Közel-Keleten, azonban eredetét és ikonográfiai megfogalmazását valószínűleg az Achaimenida dinasztiánál az óperzsa korban kell keresnünk. A kitért szárnyú sas — nyilván mint az uralkodói *xvarənah*- megjelenési formája — az Achaimenidák dinasztikus jelvénye volt valószínűleg II. Artaxerxes korától kezdve s a kitért szárnyú sasokat ábrázoló boglárpárt az Achaimenida nagykirályok a kaftánjukon is viselték.²⁹ Mint egész sor emlék bizonyítja, az Achaimenidák dinasztikus emblé-

²⁵ A szogd *w'rym'k*, *w'rym'y* egy sólyomfajta neve, *H. W. Bailey*: *Zoroastrian Problems in the Ninth Century Books*. Oxford 1943. 24.

²⁶ *H. S. Nyberg*: *Die Religionen des Alten Iran*. Leipzig 1958. 71 „Vərəraǰna ist sehr nahe verbunden mit dem Čwarənah (*xvarənah*) oder Machtglanz”.

^{26a} *Ld. pl. H. W. Bailey*: i. m. 29—31.

²⁷ Úgy látszik a diadémá (vagy korona) nagyságának jelentősége volt az uralkodói rang (*šāh*, *vazurg šāh*, *šāhān šāh*) szempontjából. A kölni Māni-kódex szerint I. Šāhpuhr *šāhān šāh* trónraléptekor a „legnagyobb diadémát” (*διάδημα μέγιστον*) vette fel, *A. Heinrichs—L. Koenen*: *Der Kölner Mani-Kodex* (P. Colon. inv. nr. 4780) *ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΕΝΝΗΣ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΑΥΤΟΥ*. Edition der Seiten 1—72. *ZPE* 19 (1975) 21. Vö. *M. L. Chaumont*: *A propos de la Chute de Hatra*. *Acta Ant. Hung.* 27 (1979) 215 sk., kül. 217—219.

²⁸ A jelenet felett lebegő négy sas és a napkorong azokat az iráni képzeteket is felidézheti, amelyek szerint a király a *xvarənah*-t az égben veszi át Ohrmazdtól vagy esetleg egy másik istentől, vö. *R. Merkelbach*: *Mythische Episoden im Alexanderroman*. 613 skk.

²⁹ *J. Harmatta*: *Royal Power and Immortality. The Myth of the Two Eagles in Iranian Royal Ideology*. *Acta Ant. Hung.* 27 (1979) 305—319. É gazdag és bonyolult kérdéskörrel *J. E. Korn*: *Adler und Doppeladler*. Göttingen 1969. Nachdruck. Marburg 1976. 6 mindössze ennyit tud mondani: „Der Sage nach soll Achaemenes, der Gründer der persischen Dynastie, von einem Adler aufgezogen werden. In den „Persern“ des Aischylos erscheint der Atossa, der Frau der Dareios und Mutter von Xerxes, im Traum ein Adler, den sie auf die Perser bezieht. Das königliche Feldzeichen war, wie Xenophon aus der Schlacht bei Kunaxa (401 v. Chr.) berichtet, ein goldener Adler auf einer Lanze.”

máját átvették és használták az Óperzsa Birodalom területén a hellénisztikus korban létrejött kisebb királyságok uralkodói is, akik az Achaimenidák leszármazottai voltak vagy legalább is az Achaimenidákra vezették vissza családfájukat.³⁰ A két kitárt szárnyú sas és a közöttük álló napkorong vagy sugárkoronás napfej, amelyet a Høng-e Nouruzi domborművön két különböző megfogalmazásban is láthatunk, megjelent Hatrában és Palmyrában is,³¹ sőt az utóbbi helyen az egymás felé néző, kitárt szárnyú sasokat ábrázoló két kerek boglárt is megtaláljuk a napisten öltözetén.³² Az óperzsa korból nem ismerjük ezt az ikonográfiai megfogalmazást, így lehetne arra gondolni, hogy a sasoknak és a napistennek ez a kapcsolata csak Hatrában és Palmyrában jött létre. Kétség-telen azonban, hogy a sasok és a nap kapcsolatának képzete már az Rg-vedában kimutatható,³³ s így bizonyára az indo-iráni korszakba nyúlik vissza. I. Mithridates Høng-e Nouruzi-i domborműve jóval korábbi, mint az ismert hatrai és palmyrai emlékek,³⁴ így nem lehetetlen, hogy e képzet ikonográfiai megfogalmazását is a párthus művészet közvetítette Mezopotámia felé.

A Høng-e Nouruzi-i dombormű felett ábrázolt napkorongnak és sasoknak érdekes párhuzamait találjuk Palmyrában. Egy Ba'alšamin templomából származó ajtószemöldökkövön közepén egy nagy, teljesen kitárt szárnyú sas, kétoldalt egy-egy kisebb kitárt szárnyú sas, egy-egy sugárkoronás istenfej (nap- és holdisten?) és egy-egy nagyobb kitárt szárnyú sas ábrázolása látható.³⁵ A másik párhuzam még pontosabb. Egy sziklatömbre karcolt i. sz. 147-ből származó rajz egy szentélyt ábrázol, amelynek tympanonjában sugárkoronás napfej két oldalán egy-egy kitárt szárnyú sas, alattuk az architráv két végén szintén egy-egy ilyen sas, az architrávot tartó oszlopfőkön is egy-egy hasonló sas és az oszlopfők mellett kívül ugyancsak 1—1 sas ábrázolása helyezkedik el. A 8 sas közül 6 az ábrázolás közepe felé, a két legszélső pedig kifelé tekint.³⁶ Ide vonható egy «archaikus» stílusú palmyrai dombormű ábrázolása is: ennek alsó mezőjében közepén sugárkoronás napfejet, két oldalán egy-egy kitárt szárnyú sast, a két szélen pedig egy-egy rozettát láthatunk.³⁷ Mindhárom emléken a nap és a sasok ábrázolása egy bizonyos térség fölött uralkodik s annak biztosít kozmikus hátteret. Az elsőnél és talán a harmadiknál is egy ajtónyílás felett, a másodikon pedig egy szentély homlokzata felett helyezkedik el ez az ábrázolás.

A Høng-e Nouruzi-i dombormű felett elhelyezett napkorong és sasok ábrázolása az oldalt látható oszloppal együtt szintén egy szentély- vagy általában épület-homlokzat benyomását kelti. Ha feltehető, hogy eredetileg a dombormű baloldalán is megvolt a bemélyített tábla kerete s az apród feje mögött megfigyelhető, virágra emlékeztető részlet szintén egy oszlop vagy falpiller ábrázolásának maradványa, akkor nagyon valószínűnek látszik, hogy a művész a domborműn ábrázolt jelenetet egy szentély vagy más épület homlokzata előtt helyezte el olyan módon, hogy az I. Mithridatesnek meghódoló Kabneškir elymaisi királyt és előkelőit az épület bejárata előtt, esetleg a bejáratában a

³⁰ *J. Harmatta*: i. m. 307—313.

³¹ *J. Harmatta*: i. m. 312, 6. kép, *D. Schlumberger*: *Der hellenisierte Orient*. 32. kép.

³² *R. Ghirshman*: *Parthes et Sassanides*. 2. kép.

³³ *J. Harmatta*: *Acta Ant. Hung.* 27 (1979) 316.

³⁴ Utóbbiak az i. e. I. és az i. sz. I—II. századból származnak.

³⁵ *D. Schlumberger*: *Der hellenisierte Orient*. 89, 31. kép.

³⁶ *D. Schlumberger*: i. m. 93, 32. kép.

³⁷ *D. Schlumberger*: i. m. 97. Függelék 13. kép.

homlokzat alatt ábrázolta s ugyanoda léptet a sárkányjelvényt tartó apródja kíséretében a párthus «királyok királya» is, hogy fogadja a hódolatot és beiktassa Kabneškirt Susa (és Elymais) helytartójának tisztségébe.

A kérdés ezek után csak az, hogy az ábrázolt homlokzat egy valóságos szentélyt vagy más épületet állít-e elénk vagy pedig csak képzelt környezettel állunk szemben. Ugyanez a kérdés a domborműn látható jelenettel kapcsolatban is felmerülhet: valóban lejátszódott Kabneškir meghódolása I. Mithridates előtt vagy csak a párthus király dicsőségét akarta a művész egy képzelt jelenet kifaragásával a sziklán megörökíteni? A domborműn ábrázolt jelenetnek kétségtelenül vannak valós elemei. I. Mithridates és Kabneškir történeti személyek voltak, a párthus király tényleg elfoglalta Elymaist és meghódolásra kényszerítette uralkodóját, Kabneškirt. Történeti valóság a *MLKYN MLK*' cím felvétele is Mithridates részéről és Kabneškir susai helytartói megbízatása is, mindkettőt a tárgyalt feliratok bizonyítják. Lényegében véve tehát a jelenetet történeti hitelességűnek tekinthetjük^{37a} s így kézenfekvő az a további következtetés is, hogy Kabneškir meghódolásának és helytartói beiktatásának is valamilyen valóságos helyen kellett lejátszódnia. Mindez a mellett szól, hogy a domborműt keretező épülethomlokzat egy valóságos szentélyt vagy más építményt állít elénk, amely előtt az I. Mithridates és Kabneškir közötti történeti találkozás lejajlott.

Ha tényleg létező épület- vagy szentélyhomlokzat ábrázolásával van dolgunk, akkor azt elsősorban ott kell keresnünk, ahol a rajta megfigyelhető sas- és nap-szimbólika kimutatható. Az említett hatrai és palmyrai párhuzamok későbbiek, mint a Høng-e Nouruzi-i dombormű, történeti szempontból tehát nem jöhetnek számításba. Ismerjük viszont a csőrében diadémát tartó, félig kitárt szárnyú sas ábrázolását Kamniskires (II. Kabneškir) i. e. 147 körül Susában vert pénzeiről.³⁸ A sas ezeken szintén mint a *xvarənah*- megjelenési formája érthető, a kibocsátás nyilván Kamniskires győzelmét és Susa elfoglalását ünnepli. Még pontosabb párhuzamát ismerjük a csőrében kisebb, karmaiban nagyobb diadémát tartó sasnak Bard-e Nešandeh-ből. Itt egy szobortöredéken egy csőrében kisebb, karmaiban nagyobb szalagos diadémát tartó sas ábrázolása látható.³⁹ Sajnos a darab pontosan nem keltezhető, de minthogy a felső és alsó terraszt összekötő északnyugati nagy lépcső pihenőjén került elő, valószínű, hogy az alsó terrasz készítése utáni időből származik.

A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján tehát a domborművön ábrázolt jelenet illetve épülethomlokzatot leginkább Susában vagy Bard-e Nešandeh-ben képzelhetnénk el. Természetesen nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy a diadémá-sas-nap-*xvarənah*- képzetösszefüggése, amely a korabeli Iránban általánosan elterjedt lehetett, másutt is tükröződött tárgyi emlékekben. Kétségtelen azonban, hogy Kabneškir hódolását és beiktatását csak királyi székhelyen vagy fontos kultikus központban rendezhették meg. E szempontok figyelembevételével egyrészt Susa és Soloke, Kamniskires székvárosai, másrészt Athene, Artemis és Belos szentélyei jöhetnek számításba. Susa mellett szól az, hogy e város lett a helytartói székhely s hogy a sas-

^{37a} L. Vanden Berghe: *Iranica Antiqua* 3 (1963) 167 már világosan látta, hogy a Høng-e Nouruzi-i domborművet úgy lehet tekinteni mint „la représentation d'un fait historique”.

³⁸ G. Le Rider: *Suse sous les Séleucides et les Parthes*. 358, no. 9090, *R. Ghirshman*: *Terrasses sacrées de Bard-è Néchandeh et Masjid-i Solaiman*. I. 36.

³⁹ *R. Ghirshman*: i. m. I. 36, II. XXX. t. 2.

xvaranah-szimbolika ott kimutatható. Ámde az is valószínű, hogy a hódolás és beiktatás nem a harcok során elfoglalt, kirabolt és feldúlt helyen történt. Susa már 140 elején Mithridates kezére került s következő hadjáratában, 140 második felében vagy 139 tavaszán Solokét is elfoglalta és Artemis és Athene szentélyeit is kirabolta. Utóbbiakat Šamival és Mas'jid-i Solaimannal azonosíthatjuk. Így a számításba jövő városok és szentélyek közül voltaképpen csak Bard-e Nešandeh, Belos (Bēl-Ōhrmazd-*Iuppiter Elymaeus*) kultuszhelye maradt érintetlenül a harcok pusztításaitól. Következésképpen ez a hely jöhetne szóba leginkább Kabneškir hódolása és beiktatása színhelyül.

Ezzel kapcsolatban azonban az a nehézség merül fel, hogy Bard- Nešandeh-ben nem volt olyan szentély, amelynek homlokzata mintául szolgálhatott volna a Ḥong-e Nouruzi-i dombormű keretéhez.⁴⁰ A Bēl-Ōhrmazd-kultusz helye a felső terraszon emelkedő pódium tűzoltára volt.⁴¹ Itt, a pódium előtt lenne leginkább elképzelhető a hódolási és beiktatási jelenet. A pódiumhoz egyik oldalán egy épület csatlakozott, amely *sacristia*-ul szolgálhatott.⁴² Ennek kb. 7 m széles elülső oldala nyitott volt, két oldalt a bejáratnál valószínűleg 1–1 oszlop vagy pillér helyezkedett el. E nyitott előcsarnoknak kőlapokkal kirakott padozata volt. Szerkezetét tekintve megfeleltethet annak az épülethomlokzatnak, amelybe a 6,30 m széles dombormű bemélyített táblája beilleszkedik. Elképzelhető, hogy az épület homlokzata a két oszlop között díszítve volt: napkoronggal és négy sassal, akárcsak a domborművön (15. kép). Mithridates fogadása Kabneškir részéről leginkább itt az épület előtt vagy annak nyitott előcsarnokában történhetett s a két király közötti megegyezést azután Bēl-Ōhrmazdnak a pódium tűzoltárán bemutatott áldozattal erősíthették meg.

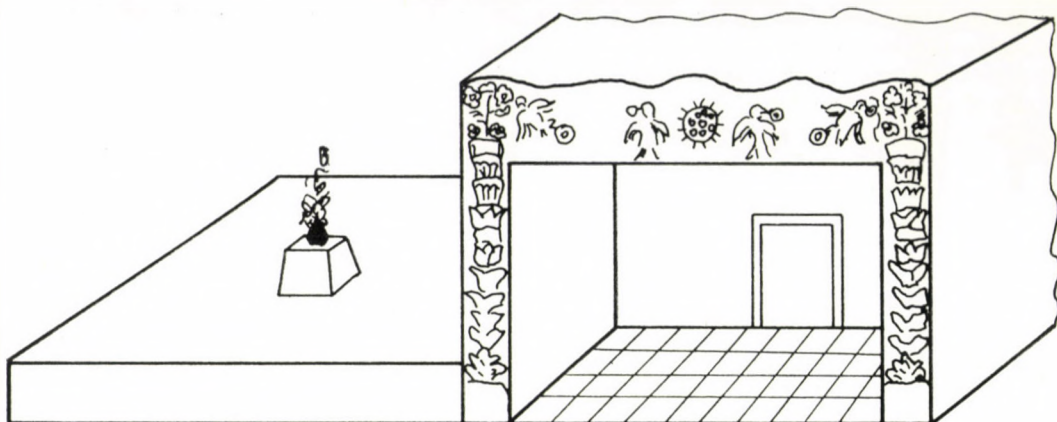
E rekonstrukció bizonyára nem több történeti lehetőségénél,⁴³ de mindenestre alkalmas arra, hogy a Ḥong-e Nouruzi-i dombormű keletkezését, mon-

⁴⁰ A helyzet nem egészen tisztázott. *R. Ghirshman* 1974. július 6-ról keltezett levelében ezt írta: „Ce n'est qu'au IIe s. A. D. que sur une terrasse inférieure, construite postérieurement, fut élevé un temple à Anahita et à Mithra”. Idézi *Harmatta J.*: Elymais történetéhez. *Ant. Tan.* 21 (1974) 37. Ez a szentély tehát nem jöhet szóba, mert i. e. 140 körül még nem létezett. A végleges közzétételnél azonban *Ghirshman* már bizonytalanabban ítélte meg a kormeghatározó anyagot: „La monnaie de Kanishka et les oboles parthes permettent de dater le temple tétrastyle, ou plutôt sa dernière restauration, du IIe siècle de notre ère.” Terrasses sacrées de Bard-ê Néchandeh et Mas'jid-i Solaiman. 40. Itt a szentély 1. helyiségében, a felső lépcsőfok alatt került elő egy nagy pénzkincslet, amely csaknem 5000 érméből állt s ezek között Kanishka kušana királynak is volt pénze. *Ghirshman* először valószínűleg „depôt de fondation”-nak tartotta a kincsletet, s ezért következtetett arra, hogy a templomot az i. sz. II. században építették. Valóban, több tényező is ellene szól annak, hogy a pénzkincsletet „depôt de fondation”-nak tekintsük. Az egyik elrejtési helye, a másik összetétele, a harmadik pedig elrejtésének időpontja, amelyet most, a lelet pontos feldolgozása alapján i. sz. 190/191-re tehetünk (*Chr. Augé—G. Curriel—G. Le Rider: Terrasses sacrées de Bard-ê Néchandeh et Mas'jid-i Solaiman. Les trouvailles monétaires.* Paris 1979. 38). Az i. sz. II. század vége minden bizonnyal túl késői időpont a templom építésére. Így valószínűbbnek látszik, hogy a pénzletet, amely áldozati ajándékként gyűjtetett össze, valamilyen vesztély alkalmával rejtették el, s szentelt jellege miatt később sem vették ki a rejtekhelyről. A templom építésének időpontja tehát még tisztázásra szorul. Ha a szentély I. vagy II. Kabneškir idejében épült volna, akkor a Mithridates és Kabneškir közötti találkozás színhelyül szintén számításba jöhetne. Valószínű azonban, hogy építése jóval később történt.

⁴¹ *R. Ghirshman*: Terrasses sacrées de Bard-ê Néchandeh et Mas'jid-i Solaiman. I. 50.

⁴² *R. Ghirshman*: i. m. 27.

⁴³ Az épületmaradványok sem a *sacristia* díszítésére, sem homlokzatának szerkezetére vonatkozólag nem nyújtanak támpontot. A terület évszázadok óta szántóföld volt, s a művelés során a faragott kőemlékeket darabokra zúzták, *R. Ghirshman*: i. m. 30.

15. kép. A Bard-e Nešandeh-i pódium és *sacristia* előcsarnokának feltételezett homlokzata

danivalóját és sajátosságait megmagyarázza. Egy kérdés szorul még megvilágításra. Az eddig ismert adatok a mellett szólnak, hogy a diadéma-sas-nap-*xvarənah*- szimbólumrendszer ikonográfiai megfogalmazása Elymais területén már a párthus hódítást megelőzően megtörtént. A Hong-e Nouruzi-i dombormű arról tanúskodik, hogy ez a szimbólumrendszer a párthusok számára nem volt idegen. Ennek oka valószínűleg az lehetett, hogy a párthusok uralkodó rétege s maga az Arsakida dinasztia vallásos és mythológiai képezeit és jelrendszerét Közép-Ázsiából hozta magával, ahol Ahuramazda olyan erős szoláris vonásokat vett fel, hogy neve később a sakában (*urmaysde* < **Ahuramazdāh*-) egyszerűen «napot» jelentett.⁴⁴

VI

A harmadik meglepetés az első álló alakra vonatkoztatható *kbnškr šwš PHT'* felirat. A dombormű értelmezésével kapcsolatban eddig arra lehetett gondolni, hogy ez az alak egy kisebb helyi uralkodó vagy esetleg Elymais új vazallus királya, akit a párthusok Kamniskires helyére ültettek. Ezzel szemben a felirat azt bizonyítja, hogy győzelme után I. Mithridates Elymais legyőzött uralkodójára, Kabneškirre bízta Susa (és Elymais) helytartóságát. A feliraton szereplő Kabneškirt nyilvánvalóan a Susában i. -e. 147 és 140 között pénzt verető Kamniskiresszal kell azonosítanunk, akiben a dinasztia második uralkodóját azaz II. Kabneškirt kell látnunk. Ha ugyanis a dinasztia megalapítását s I. Kabneškir független királlyá válását kapcsolatba hozzuk III. Antiochos Belos szentélye ellen i. e. 187-ben intézett támadásának elhárításával, akkor a dinasztia megalapító uralkodó i. e. 147-ben már igen idős ember lett volna. Igaz ugyan, hogy Lukianos *Makrobioi*-ának adata szerint Kamniskires király, akit nyilván I. Kabneškirrel kell azonosítanunk, 96 évet ért meg, azonban ezt a kort i. e. 147-ben már elérhette, mert valószínű, hogy III. Antiochos elleni

⁴⁴ E kérdésről *И. М. Стеблин—Каменский*: Памирские языки о мифологии древних иранцев. Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности (II тысячелетие до н. э.). Москва 1981. 238 shk.

sikerét érett férfikorban érte el. I. Kabneškirt, a dinasztia megalapítóját, III. Antiochos legyőzőjét szemmel láthatólag azzal a Kamniskéires királlyal kell azonosnak tartanunk, aki Susát i. e. 147-ben elfoglalta s ott *Basileus Megas Kamniskéires Soter* felirattal pénzt veretett. Azonban I. Kabneškirt Susa elfoglalása után nem sokkal meghalhatott, s így fia II. Kabneškirt bocsáthatta ki Susában a *Kamniskéires Nikephoros* nevet viselő pénzsorozatokat. Ez a II. Kabneškirt lehetett I. Mithridates ellenfele, akit azután győzelme után a párthus király Susa helytartójának tett meg. A felirat Kabneškirt neve nem nyújt támpontot e kérdés eldöntésére, mert hosszú időn át e dinasztia minden uralkodója a Kabneškirt nevet viselte. Történeti okokból és a pénzverés adatai alapján azonban mindenképpen valószínű, hogy a dombormű első álló alakjában II. Kabneškirt azaz Kamniskéires Nikephorost kell látnunk. Az is valószínűnek látszik, hogy a második álló alakban is a Kabneškirt-dinasztia egyik fiatalabb tagjával állunk szemben. Jobb kezét ugyanis az első alakhoz hasonlóan kifelé fordított tenyerrel tiszteletadásként ez is Mithridates felé emeli és gazdag fegyverzetet: tört, új- és nyíltegezt visel.

Ha II. Kabneškirt kell is a dombormű első álló alakjában látnunk, mindenképpen meglepő, hogy Mithridates őt nem Elymais királyának, hanem Susa helytartójának iktatta be. Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy Mithridates Susianét és Elymais legértékesebb részeit elfoglalta, ezt a területet szervezte Šuš satrapiává s ennek helytartójává tette meg Kabneškirt, a helyi dinasztia képviselőjét. Ez azt is jelenti, hogy a párthus uralkodó nem ismerte el «királynak» Kabneškirt, aki ugyan régi birtokait Elymais területén bizonyára megtartotta, azonban egykori királyságán formailag csak mint a párthus király helytartója uralkodhatott.

A dombormű «Kabneškirt, Šuš xšaθrapja» felirata tehát azt bizonyítja, hogy Mithridates Susianénak és Elymainak I. Kabneškirt által i. e. 147-ben megteremtett egységét továbbra is fenn akarta tartani, csak éppen Elymaist is Šuš satrapiába illesztette bele. Ez a lépés nyilván nem jelentett lényeges változást az i. e. 147–140 közötti időszak közigazgatási viszonyaihoz képest, mert minden valószínűség szerint már I. Kabneškirt Susába tette át székhelyét, amikor a várost elfoglalta.

I. Mithridatesnek ez az elképzelése azonban végül mégsem valósult meg. Röviddel a dombormű elkészülte után 139 végén vagy 138 elején bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy az új Šuš satrapia szervezetét megszilárdítsa. Susában i. e. 138-ban egy trónbitorló ragadta magához az uralmat, aki *βασιλευς Τιγραῖος* felirattal bocsátotta ki pénzeit i. e. 133/132-ig, amikor II. Phraates, I. Mithridates fia, a várost visszafoglalta.⁴⁵ A *Tigraios* név kétségtelenül iráni eredetű (< óiráni **Tigra-vahya*-), azonban Nisa párthus névanyagában nem fordul elő. Így lehet, hogy Tigraios személyében egy helyi iráni előkelővel van dolgunk.

Tigraios hatalomra kerülése Susában mindenesetre meghiúsította I. Mithridates eredeti elgondolását. Minthogy pénzei csak Susában kerültek elő, fel kell tennünk, hogy hatalma csak Susára és környékére terjedt ki (Bard-e Nešandeh-ben és Maszjid-e Solaimanban pénzei nem kerültek elő). Így uralma az alig megszervezett párthus Šuš satrapiát ismét két részre, Susianéra és az újra függetlenné vált Elymaisra szakította. Bár Tigraios további térhódítását a Kabneškirt-dinasztia szemmel láthatólag meg tudta akadályozni, Susa és a

⁴⁵ G. Le Rider: Suse sous les Séleucides et les Parthes. 378–379, 385.

síkság elvesztése hosszú időre megakadályozta Elymais megerősödését. Elymais függetlenné válása következtében az ott uralkodó Kabneškir-dinasztia Šūs satrapia helytartóságát azután sem kaphatta vissza, amikor II. Phraates Susát visszafoglalta a trónbitorlótól. A párthus király, akinek országát az északi nomád iráni törzsek betörése fenyegette (ellenük esett el néhány év múlva), nyilvánvalóan nem tudta Elymaist újból meghódítani. Így hosszú időre állandósult Susiane és Elymais különállása. A hegyvidékre visszaszorult Kabneškir-dinasztia az i. e. 138 utáni zavaros évtizedekben lassan újra megerősödött s i. e. 82-től kezdve ismét megindította saját pénzverését. Az első kibocsátás Kamnaskires király és Anzaze királynő nevét viseli.⁴⁶

I. FÜGGELÉK

A SÁRKÁNY-HADIJELVÉNY

A király mögött álló apród kezében tartott tárgyat a korábbi leírások légyhajtónak határozták meg.⁴⁷ Valóban, több olyan sāsánida domborművet ismerünk, amelyen a király mögött apród áll légyhajtót tartva kezében ura feje fölé. Ezek közül három I. Ardašir reliefje. A Naqš-i Rustam-i dombormű lovon ábrázolja a királyt, az apród gyalogosan mögötte állva jobb kezével tartja feje fölé a légyhajtót.⁴⁸ A Firuzabad-i reliefen a király állva veszi át a diadémát Őhrmazd kezéből, mögötte ott áll az apród, a légyhajtót itt is jobb kézzel emeli a *šāhān šāh* feje fölé.⁴⁹ Végül a Naqš-i Raĵab-i domborművön Ardašir szintén állva jelenik meg, mögötte az apródot frontálisan, de fejét profilban ábrázolták. A légyhajtót itt is jobb kézzel fogja, pedig testtartása a bal kézzel való tartást tette volna szükségessé. Így jobb kezét keresztben tartja teste előtt.⁵⁰ Ez arra mutat, hogy a légyhajtó jobb kézzel való tartása szertartászerű szabály volt ebben a korban.

Valószínűleg még egy sāsánida kori domborművön tehetjük fel a légyhajtó ábrázolását. Ez II. Šāhpuhr Bišapur-i reliefje,⁵¹ amelyen a trónon ülő királytól jobbra egy bajuszt és szakállt nem viselő, tehát fiatal ember látható, amint jobb kezét magasra emelve valamit tart az uralkodó feje fölé, míg bal kezével kardja markolatát fogja. A fiatal ember tartása ugyanaz, mint Ardašir apródjéé a Firuzabad-i domborműn, s csak a felemelt kart és a vele tartott tárgyat megrongáló repedés miatt nem lehetünk teljesen biztosak a jelenet értelmezésében, azonban minden valószínűség szerint itt is a légyhajtót tartó apród ábrázolásával állunk szemben.

⁴⁶ Chr. Augé—R. Curiel—G. Le Rider: Terrasses sacrées de Bard-ê Néhandeh et Masjid-i Solaiman. Les trouvailles monétaires. 55 skk.

⁴⁷ L. Vanden Berghe: Iranica Antiqua 3 (1963) 159, 2. jz-tel, R. Ghirshman: Académie des Inscriptions et Belles-Lettres CR 1975. 56.

⁴⁸ F. Sarre: Die Kunst des Alten Persien. 70. t., L. Vanden Berghe: Archéologie de l'Irān ancien. Leiden 1959. 28. t. c, R. Ghirshman: Parthes et Sassanides. 157. és 168. kép.

⁴⁹ L. Vanden Berghe: i. m. 70. t.

⁵⁰ L. Vanden Berghe: i. m. 25. t. b, W. Hinz: Altiranische Funde und Forschungen. Berlin 1969. 57. t.

⁵¹ R. Ghirshman: Parthes et Sassanides. 225. és 226. kép, R. Ghirshman: Bichâpour I. Paris 1971. 84, XIX. t. és 10. kép Flandin és Coste rajzán is világosan látható, hogy a Šāhpuhr mellett jobboldalt álló alak sem bajuszt, sem szakállt nem visel.

A légyhajtó tartása a király feje fölé nyilvánvalóan az óperzsa nagykirály udvari szertartására megy vissza, mint ezt az egyik Persepolis-i dombormű bizonyítja. Ezen a nagykirály mögött egy szolga áll s jobb kezével nagy napernyőt, bal kezével pedig légyhajtót tart ura feje fölé.⁵²

Történeti szempontból tehát nem volna akadálya annak, hogy az óperzsa és a sāsānida kor közé eső arsakida uralom idején is feltegyük a párthus királyi udvarban a légyhajtó szertartásszerű használatát. Kétségtelen azonban, hogy ezideig az arsakida korból még nem sikerült kimutatni a használatát s nem lehet légyhajtónak tekinteni a Hōng-e Nouruzi-i domborművön az apród által magasra tartott tárgyat sem. Ennek alakja ugyanis teljesen eltérő a sāsānida vagy óperzsa kori domborműveken látható légyhajtó ábrázolásoktól. Míg az utóbbiak vékony növényág benyomását keltik, amelyet az apród csaknem függőlegesen, de kissé ívelten tart *jobb* kezével a király feje fölé, addig itt a párthus uralkodó mögött álló alak *bal* kezében tartott rúdon vízszintesen lebegő tárgy látható, amely az alak feje fölött hátrafele hullámszik. Általános benyomását tekintve ez a tárgy a II. Šāhpuhr Bišapur-i domborművén megfigyelhető «zászló»-ra emlékeztet, amelyet az apród mögött álló alak (zászlótartó) tart s amely feje fölött vízszintesen kigyózik hátrafele, inkább egy kigyóra, mint zászlóra emlékeztetve.⁵³

A Hōng-e Nouruzi-i dombormű fényképét alaposabban megvizsgálva jól megfigyelhetjük, hogy a rúdra erősített hullámos tárgy voltaképpen egy sárkánykigyó, amelynek nemcsak feje, de annak részletei: szeme, fülei és szája is elég világosan kivehetők. Így itt nyilvánvalóan a görög és római írók által leírt sárkány-hadijelvényt láthatjuk magunk előtt. A sāsānida emlékeken is többször előfordul a királyi hadijelvény ábrázolása. II. Šāhpuhr már említett Bišapur-i domborművén kívül II. Hormizd két reliefjén figyelhetjük meg, hogy a lovon, párviadal közben ábrázolt király mellett az egyikén lovon ülő, a másikon gyalogos apród tart egy sajtáságos hadijelvényt, amelynek kereszt-rúdjára felül három gömbalakú, alul két tojásformájú dísz van erősítve.⁵⁴

Az antik irodalomban és ábrázolásokon található adatok szerint a sárkány-hadijelvényt a párthusok, dákok és szkíták használták, tőlük vették át azután a rómaiak.⁵⁵ A Constantinus-dinasztiának a sárkány-hadijelvény uralkodói jelvénye is volt, amelyet Ammianus Marcellinus többször is leírt. Egyik helyén (XVI. 10,7) Constantiusszal kapcsolatban említi: *eumque . . . purpureis subtegminibus texti circumdedere dracones, hastarum aureis gemmatisque summitatibus illigati, hiatu vasto perflabiles et ideo velut ira perciti sibilantes, caudarumque volumina relinquentes in ventum*. Egy másik helyén Iulianusszal összefüg-

⁵² F. Sarre: Die Kunst des Alten Persien. 15. t.

⁵³ R. Ghirshman: Bichâpouir. I. XIX. t. és 10. kép. A „zászló” elülső része nincs kifaragva (az egész dombormű nincs véglegesen befejezve, több részlet kifaragása nem történt meg), így lehet, hogy ez is sárkány-hadijelvény volt. Minthogy a Sāsānidáknál a sárkány-hadijelvényre nincs adatunk, s a zászló a foglyul ejtett ellenséges harcosokat a király elé vezető menetnek áll az élén, valószínű, hogy zsákmányolt hadijelvényvel állunk szemben, amely talán a chionitákkal vívott harcok során kerülhetett a perzsák kezébe. Ha ez a perzsák hadijelvénye lenne, akkor a királytól balra eső sávban kellene lennie, ahol a perzsa vezérek és harcosok állnak.

⁵⁴ F. Sarre: Die Kunst des Alten Persien. 83. t., L. Vanden Berghe: Archéologie de l'Irān ancien. 29. t. b–c, R. Ghirshman: Parthes et Sassanides. 156. és 220. kép.

⁵⁵ PWRE IV. 1633–1634 s. v. Draco, O. Schrader–A. Nehring: Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. I. Berlin–Leipzig 1917–1923. 279, 24–25. kép (dák sárkány-hadijelvények Traianus oszlopáról).

gésben emlékezik meg róla (XVI. 12,39): *quo (sc. Iuliano) agnito per purpureum signum draconis, summitati hastae longioris aptatum velut senectutis pendentis exuvias . . .*. A sárkány-jelvény legrészletesebb leírását Arrianos adja (Techn. tact. 35,3): *Τὰ Σκυθικά δὲ σημεῖά ἐστιν ἐπὶ κοντῶν ἐν μήκει συμμετρω δράκοντες ἀπαιωρούμενοι. ποιῶνται δὲ ξυρραπτοὶ ἐκ ῥακῶν βεβαμμένων, τὰς τε κεφαλὰς καὶ τὸ σῶμα πᾶν ἔστε ἐπὶ τὰς οὐράς εἰκασμένοι ὄφεισιν, ὡς φοβερώτατα οἷόν τε εἰκασθῆναι. καὶ τὰ σοφίσματα ταῦτα. (4) ἀπορρομῶντων μὲν τῶν ἵππων οὐδὲν πλέον ἢ ῥάκη ἂν ἴδοις πεποικιλμένα ἐς τὸ κάτω ἀποκορμαμένα, ἐλαννομένων δὲ ἐμπνεόμενα ἐξογκοῦται, ὥστε ὡς μάλιστα τοῖς θηρίοις ἐπειοκέναι. καὶ τι καὶ ἐπισυρρίζειν πρὸς τὴν ἄγαν κίνησιν ἐπὶ τῇ πνοιῇ βιαία διερχομένη. A párthusoknál Lukianos említi a sárkány-hadijelvény használatát (Hist. Conscr. 29): *γράφω τοίνον ἃ εἶδον οὐκ ἄ ἤκουσα. καὶ οὕτως ἀκριβῶς ἅπαντα ἑωράκει, ὥστε τοὺς δράκοντας ἔφη τῶν Παρθυαίων (σημεῖον δὲ πλήθους τοῦτο αὐτοῖς· χιλίους γάρ, οἶμαι, ὁ δράκων ἄγει).* Lukianos adata Verus párthus hadjáratának idejéből származik. E korban (az i. sz. II. század második felében) tehát a párthusok a sárkány-hadijelvényt csapatzászlóként használták az ezer főből álló egységeknél. Ez arra mutat, hogy nemcsak a sárkány-hadijelvényt őrizték meg Közép-Ázsia lovasnomád népeinek kultúrájából, hanem haderejüknek a tízes számrendszeren alapuló szervezetét is.⁵⁶*

A rendelkezésünkre álló forrásanyag alapján következtetve a sárkány-hadijelvény eredetét Közép-Ázsiában kereshetjük. Onnan hozhatták magukkal a párthusok, akiktől azután az i. sz. II. században a rómaiak is átvették. Közép-Ázsiából vihették át Kelet-Európába a sárkány-jelvényt a szarmata törzsek is⁵⁷ s tőlük kerülhetett át ennek használata a dákokhoz. Most a Hong-e Nouruzi-i domborművön a sárkány-hadijelvény legkorábbi ábrázolását ismerhettük meg.

II. FÜGGELÉK

AZ ÁLDOZÓI STÓLA

A Hong-e Nouruzi-i dombormű második álló alakjának bal vállán látható kiemelkedő pánt magyarázatára több kísérlet történt. Felmerült először is az a gondolat, hogy egy íj ábrázolásával van dolgunk.⁵⁸ Egy másik elgondolás szerint a vállon kiemelkedő sáv egy összecsavart ujjnélküli köpeny volna, amely az alak pap voltát jelezné.⁵⁹ Ami az első magyarázatot illeti, annak nehézségei szembeötlők: a vállon kiemelkedő pánt zárt hurok benyomását kelti s alakja nem is emlékeztet az íjra. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy az alak az íjat jobb vállán az íjtegezen hordja, akkor nyilvánvaló, hogy erről az elgondolásról le kell mondanunk.

A másik magyarázat alaposabb vizsgálatot érdemel. Alapja rzemmel-láthatólag egy Bard-e Nešandeh-ben talált, áldozati jelenetet ábrázoló dombormű volt.⁶⁰ Ezen öt személy látható: egy uralkodó jobb kezével valamit önt

⁵⁶ A tízes számrendszeren alapuló társadalom- és hadszervezetről legutóbb Györffy Gy.: A tízes és százás szervezet. MTA II OK 22 (1973) 57 skk.

⁵⁷ Arrianos „skytha” megjelölése az i. sz. II. században már csak a szarmata (iazyg, roxolán, aors stb.) vagy alán törzsekre vonatkoztatható.

⁵⁸ L. Vanden Berghe: Iranica Antiqua 3 (1963) 158.

⁵⁹ R. Ghirshman: Académie des Inscriptions et Belles-Lettres CR 1975. 56.

⁶⁰ R. Ghirshman: i. m. 4. kép és Terrasses sacrées de Bard-é Néchandeh et Masjid-i Solaiman. XIII. t. 3 és a 11. kép.

egy alacsony füstölőre vagy tűzoltárra, bal kezével pedig kardja markolatát fogja. A tűzoltár másik oldalán egy papi személy jobb kezét a király felé, a tűzoltár fölé emeli s talán ugyanolyan növényágot tart vele, mint leengedett bal kezében. Fegyvert nem visel, bal válláról hosszú, összecsavart textilanyag csüng alá egészen ruhája alsó szegélyéig.

Számos Elymais-i szobron és domborművön figyelhető meg ugyanez a viselet,⁶¹ amely a leírásokban hol «összecsavart ujjatlan köpeny»-ként, hol «összecsavart textilanyag»-ként, hol «összecsavart sál»-ként szerepel, de minden esetben imádkozó vagy valamilyen kultikus cselekményt végző személy viseli,⁶² akinél fegyvert sohasem láthatunk. Minthogy egyébként a domborművek tanúbizonysága szerint fegyvert viselő uralkodó is mutathat be áldozatot, nyilvánvalóan helyes az a következtetés, hogy e viselet az illető személyek papi funkcióját jelzi.⁶³

Ami e viseleti darab meghatározását illeti, az ujjatlan köpeny meghatározás biztosan kizárható, mert vannak olyan ábrázolások, ahol az áldozatot bemutató személy e viseleti darabot éppen egy ujjatlan köpeny fölött viseli.⁶⁴ A helyes meghatározáshoz a következő megfigyelések segíthetnek. Az egyik szobrocskán⁶⁵ összecsavarás nélkül figyelhetjük meg e viseleti darabot: tenyérnyi széles textilanyag ez, amely elől is, hátul is a ruházat alsó szegélyéig csüng le a bal vállról. Egy másik domborművön⁶⁶ összecsavarva, de nyakba vetve viseli az imádkozó személy. Ezeknek az ábrázolásoknak az alapján az látszik legvalószínűbbnek, hogy ugyanolyan stólával állunk szemben, mint amilyet a katolikus papok a miseruha felett viselnek. Ez egy tenyérnyi széles díszes szalag, amely a papi joghatóság jelképe. Elképzelhető, hogy a katolikus papi stóla végső soron a pártus papok tárgyalt viseletére megy vissza.

Ezek után nyilvánvaló, hogy a Hong-e Nouruzi-i dombormű második álló alakjának bal vállán látható pántot nem értelmezhetjük ilyen stólának s nem is tekinthetjük ezt az alakot papi személynek sem. A pánt csak vállát fogja körül, tehát nem lehet stóla, s gazdag fegyverzetet: tört, íj- és nyíltegezt visel, következésképpen nem lehet pap.

A dombormű második álló alakjának vállán látható pánt magyarázatának lehetőségei azonban ezzel még nem merültek ki. A Kamnaskires király és Anzaze királyné, továbbá egy későbbi Kamnaskires király nevével kibocsátott Elymais-i pénzek⁶⁷ a király vállán ugyanolyan kiemelkedő pántot figyelhetünk meg, mint a Hong-e Nouruzi-i dombormű második álló alakján. Így látólag teljes az egyezés formai szempontból, kérdés azonban, hogy ugyanezt állapíthatjuk-e meg a funkció szempontjából is. Az említett pénzek a király

⁶¹ R. Ghirshman: Terrasses sacrées de Bard-ê Néchandeh et Masjid-i Solaiman. II. XXXII. t. 1–2, XXXVII. t. 1–4, LXXVIII. t. 3, LXXIX. t. 5, LXXXII. t. 1–2, 3, 4, LXXXIII. t. 3–6, LXXXIV. t. 1–2, 3, 4–5, LXXXV. t. 1–2, 3–4, LXXXVIII. t. 4–5, LXXXIX. t. 4, CXXVI. t., CXXIX. t. 2, CXXXV. t. 6.

⁶² Ennek felismerése R. Ghirshman érdeme.

⁶³ R. Ghirshman: i. m. 22.

⁶⁴ A Tang-i Sarvak-i ANW domborművön, W. B. Henning: The Monuments and Inscriptions of Tang-i Sarvak. AM NS 2 (1952) 157, IX. t.

⁶⁵ R. Ghirshman: Terrasses sacrées de Bard-ê Néchandeh et Masjid-i Solaiman. II. LXXXIII. t. 3–4 és 70. t. G. M. I. S. 28.

⁶⁶ R. Ghirshman: i. m. LXXVIII. t. 3 és 25. t. G. M. I. S. 163.

⁶⁷ G. Le Rider: Suse sous les Séleucides et les Parthes. LXXII. t. 11–18.

díszes mellényt vagy mellpáncélt visel⁶⁸ s a kiemelkedő pánt vagy ennek a mellénynek a kiemelkedő szegélye vagy a mellpáncélt a hátpáncéllal összekapcsoló vastag pánt. Az egyik érmén⁶⁹ jól megfigyelhető, hogy e pánt nem nyúlik a hónalj alá, hanem valamivel feljebb szélesebb vízszintes lezáródással befejeződik. Ez a sajátossága inkább páncélpánt mellett szól. Ezzel szemben viszont a Hong-e Nouruzi-i domborművön látható vállpánt nem lehet a ruha része, mert a hónaljban világosan különválik attól, de nem lehet páncélpánt sem, mert az ábrázolt személy biztosan nem páncélt visel. Így tehát bármennyire feltűnő is a hasonlóság az érmék és a dombormű alakján megfigyelhető vállpántok között, funkcionális azonosságukra mégsem gondolhatunk.

Végül ismerünk több olyan palmyrai domborművet, amelyek párthus öltözetű és fegyverzetű harcosokat ábrázolnak. Az egyik ilyen domborművön⁷⁰ a harcos bal kezét kardja markolatán tartja, jobb kezével pedig belefog a jobb vállán átmenő szíjhurokba, amellyel egy íjtegezt tart a hátán. Egy másik domborművön⁷¹ az egyik harcos jobb kezében a felajzott íjat tartja, míg bal kezével a vállára vetett szíjat fogja, amelyre a nyíltegez van erősítve. Ezeknek az ábrázolásoknak az alapján leginkább még arra gondolhatunk, hogy a Hong-e Nouruzi-i domborművön a második álló alak bal vállán látható pánt is fegyvertartó szíj, amelyről a nyíltegez csüng alá. Az alak balkezével a tegezt kissé előre húzza s a tegez felső részéből kiálló nyilak felett a hátulról előre húzott szíjnak egy részét is meg lehet figyelni.⁷²

⁶⁸ Chr. Augé—R. Curiel—G. Le Rider: Terrasses sacrées de Bard-ê Néchandeh et Masjid-i Solaiman. Les trouvailles monétaires. Paris 1979. 56. Ilyen díszes mellényt láthatunk egy palmyrai mellszobron (i. sz. II—III. század), R. Ghirshman: Parthes et Sassanides. 89. kép, bár ennek szegélye nem emelkedik ki annyira, mint a Kamnaskires pénzein látható vállpánt. A mell- és hátpáncélt összekötő vállpánt jól megfigyelhető egy Dura-Európos-i stelen, D. Schlumberger: Der hellenisierte Orient. Függetl. 17. kép.

⁶⁹ G. Le Rider: i. m. LXXII. t. 15.

⁷⁰ R. Ghirshman: Parthes et Sassanides. 91. kép.

⁷¹ R. Ghirshman: i. m. 90. kép.

⁷² Ez legjobban D. Schlumberger: Der hellenisierte Orient. Függetl. 6. képen figyelhető meg.